

RARA AVIS

Qualsevol atent llegidor de les *Sàtires* de Juvenal troba familiar i força conegut el començament dels vers cent seixanta-quatre (o cent seixanta-cinc) de la sisena, aquell que diu

rara avis in terris nigroque simillima cycno.

Ho ha sentit dir moltes vegades, això de RARA AVIS, a gent que no sap llatí ni ha llegit Juvenal, però que entén el significat d'aquesta parella de mots quan els solta. A més a més si consultava el Fabra se'n sortiria de dubtes. «Rara avis, dit d'una persona que és una rara excepció»¹.

Alguns diccionaris castellans a l'abast en són més explícits, apliquen l'expressió també a les coses i fan una traducció de l'hemistiqui². Els reculls dels paremiòlegs la porten com a cosa coneguda, per més que amb fortuna variada. El més consultat a França³ assegura que la dita alludeix a dones com Lucrècia i Penélope, encara que el poeta satíric només parla d'una dona de Venússia, corrent i vulgar, i després anomena Cornèlia, la mare dels Gracus, i aquesta potser encaixa amb la idea de *rara avis*.

La nostra col·lecció, el llibre titulat *Aurea Dicta* de la Fundació Bernat Metge⁴, entre les paraules de l'antiga saviesa inclou RARA AVIS, però

¹ FABRA, P., *Diccionari general de la llengua catalana*, segona edició, 1954. Art. RAR —A, p. 1.424.— Falta l'advertència de que allò és una llatínada; la paraula *avis* no hi apareix per cap banda del catàleg.

² «RARA AVIS IN TERRIS (lit. ave rara en la tierra). Hemistiquio de un verso de Juvenal que familiarmente se aplica en castellano a persona o cosa conceptuada como rara o singular en su línea. Suele decirse más *rara avis*.—Acad.» (*Nueva Enciclopedia Sopena*, t. IV, 1952, p. 1.104.)

A la segona edició (Madrid, MDCCLXXXIII) del *Diccionario de la Lengua Castellana compuesto por la Real Academia Española* encara no veem documentada la frase.

³ *Nouveau Petit Larousse illustré*, 1954, p. 1.145, fulles color rosa o lila clar segons edicions: «Rara avis in terris... (Oiseau rare sur la terre). Hyperbole de Juvénal (*Satires*, VI, 165), à propos des Lucrèce et des Pénélope. Se dit par extension de tout ce qui est extraordinaire.»

⁴ *AUREA DICTA. Paraules de l'antiga saviesa*, Barcelona, Fundació Bernat Metge, p. 249, n.º 1.376: «Rara avis. Un ocell rar. Amb aquesta expressió al·ludien els antics

sense fer menció de la sàtira sisena, si bé cita la setena hi parla solament del corb blanc i del Fènix com a equivalents del rar ocell.

Ni Labriolle i Villeneuve a l'edició francesa de les *Sàtires* de Juvenal per mi consultada ⁵, ni G. G. Ramsay a l'anglesa ⁶, ni Balasch a la catalana ⁷ fan cap comentari per tal d'aclarir quina cosa és aqueixa RARA AVIS, potser perquè no la creuen de fosca significació o perquè defugen d'ensopegar amb tant de variada zoologia, un cigne negre, un corb blanc, l'ocell Fènix, i encara més, el paó i la merla blanca.

El tòpic de la RARA AVIS creguem nosaltres que és anterior als escriptors llatins. Heròdot ⁸ parla del Fènix, un ocell fabulós, gran com una àguila, de plomatge daurat i carmesí, que va de l'Aràbia a l'Egipte a l'altar del Sol carregat amb un ou de mirra que fa d'estoig del cos de son pare. Tàcit ⁹ en dóna una relació minuciosa, parla d'una vida de cinc-cents anys, d'una altra de mil quatre-cents seixanta-un, i afegeix que són detalls incerts i acrescuts amb faules, per bé que la seua aparició alguna vegada a l'Egipte li sembla indubtable. Plini ¹⁰ fa durar el Fènix un any magne, que segons el comentarista té cinc-cents trenta-dos anys dels nostres —*periodum Dionysianam*—, i altres notícies l'estiregassen fins a dotze mil

al corb blanc; així Juvenal (VII, 202): *Felix ille tamen corvo quoque ravior albo*, "però l'home feliç és més rar que un corb blanc". D'altres ho entenien referit al Fènix.»

⁵ JUVENAL, *Sàtires*. Pierre de Labriolle et François Villeneuve, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1931. VI, 165: «—oiseau rare en ce monde et qu'on pourrait comparer à un cygne noir!—»

⁶ *Juvenal and Persius*, Tr. by G. G. Ramsay, The Loeb Classical Library. MCMLVII. «—a prodigy as rare upon the earth as a black swan!» (p. 97).

⁷ JUVENAL, *Sàtires*, vol. I, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1961. Text revisat i traducció de Manuel Balasch, VI, versos 161 i ss., p. 103: «I en mig d'aquesta multitud de dones, cap no n'hi ha que et sembli digna de tu? Que sigui formosa, decent, rica, fecunda, que arrenjeri als pòrtics les vetustes figures dels seus avantpassats, i que sigui més casta que qualsevol d'aquelles sabines que amb la cabellera desfeta van aturar una guerra, en aquest món és un ocell estrany, és un cigne negre.» Observem que la comparació *nigro simillina cycno* passa a la metàfora estricta «és un cigne negre».

⁸ *Herodoti Halicarnassei Historiarum*, libri IX, Amstelodami, MDCCLXIII, Euterpe lib. II, p. 137 (marginal 73 en la versió llatina).

⁹ P. C. TÀCIT, *Annals*, vol. III, Fundació Bernat Metge, Lib. VI, XXXIV (VI, XXVIII). Trad. M. Dolç. Diu una nota: «La falla del fènix està relacionada amb el culte del sol i ve a ésser una alegoria de la renaixença i de la renovació dels temps en cicles determinats.»

¹⁰ CAII PLINII SECUNDI, *Historiae Naturalis*, Libri XXXVII, Parisiis, MDCCXXIII, t. primus, Lib. X, cap. II, p. 546, nota 9; ítem Lib. XIII, sect. IX, p. 685, nota 9, on podeu llegir una explicació primària del mite, basada en un argument lingüístic, *ut saepe ex causis levissimis narrationum portentosa nascuntur*.

BORGES, J. L., y GUERRERO, MARGARITA, *Manual de Zoología Fantástica*, Fondo de Cultura Económica, Brev. n.º 125, p. 30.

Cf. la descripció acadèmica, p. 481 del *Diccionario de la Lengua Castellana*, segunda edición, Madrid, MDCCLXXXIII, Art. «FENIX».

Sobre l'any platònic, vide nota cinquanta-sis al cap. XVI del *Dialogus de Oratoribus*. TACITE, *Dialogue des Orateurs. Vie d'Agricola. La Germanie*, Paris, Librairie Garnier Frères (sense data), p. 224.

nou-cents noranta-quatre —any platònic—, passat el qual tant el sol com la lluna i els cinc planetes tornen a la posició inicial, i es repeteix la història sota llur influx.

Per als escriptors llatins dir RARA AVIS sense més indicis connotatius és com dir el Fènix; d'altres vegades parlen d'un ocell concret, i cal centrar-hi el significat. L'escoliasta i els anotadors posteriors fluctuen entre el comentari zero, el tòpic i l'observació personal i de base moderna. Vegem si ens aclaram la cosa amb uns quants exemples. En l'edició de Juvenal i Persi *ad usum serenissimi delphini*¹¹ ressalten les paraules RARA AVIS IN TERRIS amb unes majúscules detonants, i així el fill gran del rei de França —i els altres lectors, és clar— en percep la importància. Hi ha l'esperada versió en prosa al bell mig de la plana, on curiosament l'interpreta fa *rara* i *simillima* dos predicats més en la llarga tira que el satíric aplica a la casada perfecta: «Finalment que sigui [la dona] un ocell infreqüent al món i tota igual a un cigne negre.» A les notes la RARA AVIS és com el Fènix, i del cigne hom comenta que la naturalesa el fa blanquíssim, per ço, veure'n un de negre fos un prodigi: això mateix seria trobar una esposa bona.

Una edició del 1684, igual data que l'anterior, feta en Àmsterdam, *cum veteris scholiastae et variorum commentariis*¹², fa ressaltar només la paraula RARA amb majúscules, i anota al vers 164 que *rara avis* és como el Fènix, del qual, diuen, se'n troba al món un exemplar únic. «Aquestes paraules [*rara avis*] es presenten com un proverbi i hom diu a manera de parèntesi.» Aquesta interpretació gramatical del vers predomina en versions posteriors¹³. Queda així l'esposa perfecta de Juvenal: un estrany ocell al món, i molt semblant a un cigne negre.

El mateix poeta a la setena sàtira vers 202¹⁴, quan parla que el destí dóna reialmes als esclaus i el triomf als captius, afegeix tot optimista:

felix ille tamen coruo quoque rarior albo.

¹¹ *D. Junii Juvenalis et A. Persii Flacci Satirae*, Ludovicus Prateus, Parisiis, MDCLXXXIV, VI, v. 164. «Rara avis, etc. (Velut Phoenix.—Cygno.) Hunc natura candidissimum gignit. Adeoque nigrum videre portenti loco esset: sic et uxorem invenire bonam.»

¹² *D. Junii Juvenalis et Auli Persii Flacci Satirae*, Editio nova, Amsterlaedami, MDCLXXXIV, VI, v. 164. «Rara avis. Sicut phoenix, quae una avis in terris tantum reperiri dicitur. Proverbii speciem habet et per parentheses dictum est.»

També *D. Junii Juvenalis Aquinatis Satyrae*. Isaacus Casaubonus recensuit. Lugduni Batavorum, MDCXCV. A la p. 801 heus ací la nota de E. Lubini: «165. Rara avis). Sicut phoenix, quae una avis in terris tantum reperiri dicitur. Hanc consimilem optare licet, consequi non licet, et ratio est, quia non datur.»

¹³ Cf. l'edició *Les Belles Lettres*, The Loeb Classical Library i Fundació Bernat Metge, loc. cit.; cap de les tres versions no porta notes aclaridores al vers 165 de la sisena sàtira.

¹⁴ «El fat dóna reialmes als esclaus, i el triomf als captius. Ara, que aquest home afortunat és més rar que un corb blanc.» (JUVENAL, *Sàtires*, vol. II, Barcelona, Fundació Bernat Metge, MCMLXI. Traducció de M. Balasch, p. 18, sàtira VII, vers 202.)

Ací la hipèrbole ha canviat el color del plomatge, però continua essent el terme de comparació un ocell rar concret: el corb blanc.

* * *

Un text de Persi ¹⁵ a la sàtira primera, vers quaranta-sis, parla de RARA AVIS referible al cas d'un encert literari. El poeta confessa que acceptaria tota mena de lloances:

*non ego cum scribo, si forte quid aptius exit,
quando haec rara avis est, si quid tamen aptius exit,
laudari metuam...* ¹⁶.

«quan scric, si, per atzar, surt alguna cosa prou acceptable (perquè aquest rar ocell apareix), si tanmateix surt alguna cosa prou acceptable, no tindrè por d'ésser lloat».

En l'edició de Persi de Clásicos EMERITA ¹⁷ hi ha un comentari interessant: «—*rara avis*] expresión proverbial, todavía viva; equivaldría a nuestro "mirlo blanco". Cf. Iuv. VI 165». És a dir, la *rara avis* ara pot ésser una merla blanca. No he trobat cap al·lusió a proverbis que parlen en llatí de la *merula alba* com a hipèrbole comparativa de cosa impassable. S'accepta en castellà correntment i és del tipus del corb blanc de la sàtira setena de Juvenal. «Ser uno un mirlo blanco. fr. fig. y fam.—Arg. Ser de mucho mérito, poseer virtudes excepcionales.» ¹⁸. Plini explicava que la merla podia passar de negra a rogenca ¹⁹, i sabem que la *Merula Alpestris* (Turdis Alpestris БРЕМ) té blanques les vores de les plomes i una taca clara enmig. Però blanca, allò que diem una merla tota blanca, no existeix. És una *rara avis* perfecta.

Tanmateix els anotadors de les edicions de París (*ad usum serenissimi delphini*) ²⁰ i d'Àmsterdam (*editio noua*) ²¹ interpreten sense dubtar-ho el

¹⁵ A. PERSI FLAC, *Sàtires*. Text revisat i traducció de Miquel Dolç, Barcelona, Fundació Bernat Metge, MCMLIV. Sàtira I, vers 46, p. 66.

¹⁶ Dues versions: «... (rare bird as that would be)...» (Trad. de G. G. Ramsay, op. cit., p. 321.) «...—¿i quan això? És l'ocell rar—...» (Trad. de M. Dolç, loc. cit.) I cap comentari al peu de pàgina sobre *rara avis*.

¹⁷ A. PERSI FLACO, *Sàtires*. Edició, introducció i comentari por Miguel Dolç, Barcelona, 1949, p. 87.

¹⁸ *Enciclopedia Universal Ilustrada*. Hijos de J. Espasa, art. «Mirlo».

¹⁹ *Merula ex nigra rufescit, aestate canit, hyeme balbutit, circa solstitium muta*. (Plini lib. 10, cap. 29, citat al *Dictionarium Decem Linguarum*, A. Capellini, MDXCIII. Art «Merula».)

La Real Academia Española (op. cit., p. 633) diu: «Ave que tiene el pico amarillo, y lo demás es tan negro, que de tan obscuro parece colorado.»

²⁰ Op. cit. Al vers 46 de la Sàtira I de Persi comenta: «... Vel, licet concinnum poema, rara avis sit, et Phoenix alter.»

²¹ Op. cit. Diu la nota al vers 46: «Rara avis.] Proverbium est de Phoenice. Vide Plin. Lib. 10, cap. 2. Ovid. Metamorphos. 15, cap. 37, et alios.»

vers quaranta-sis de la sàtira I de Persi com un proverbi sobre el Fènix. Així:

RARA AVIS = ocell Fènix.

* * *

¿Sembla clara la cosa? Diguem més bé no. Horaci ²², en la Sàtira segona del llibre segon, parla d'un fartaner que prefereix menjar paó millor que gallina, perquè aquell ocell singular —RARA AVIS— es ven a preu d'or, i la cua matisada de colors fa un bonic espectacle,

*quia ueneat auro
rara avis et picta pandat spectacula cauda.*

Però ací no hi ha cap metàfora d'interpretació dubtosa, ni hipèrbole comparativa. El poeta acaba d'esmentar el paó, un animal real i conegut, i per tal d'explicar com és de car, el califica d'escàs, de no freqüent, *rarus*.

* * *

Queda, doncs, RARA AVIS com un tòpic de comparança, sovint equivalent al Fènix. Hem vist que per a Juvenal la perfecta casada és això mateix.

Sèneca, el qui a tall de misogínia no quedava molt endarrerit —*dux malorum femina et scelerum artifex*, diu— ²³, quan vol exalçar l'home bo de primera categoria assegura:

fortasse tanquam phoenix semel anno quingentesimo nascitur ²⁴

«potser neix, com el Fènix, una vegada cada cinc-cents anys».

De l'home bo de segona categoria —*secundae notae*— opina el filòsof més planerament que no es pot comprendre una creació repentina. Això sí, el bo de primera, com el Fènix, una *rara avis*.

* * *

Nosaltres, la gent de cultura llibresca, el lletraferits de laboratori, a poc a poc adaptem, si fa no fa, les *veritats* dels clàssics que llegim a la veritat de cada dia nostre. És una operació curulla de sorpreses. L'escala que davalla del mite fantàstic a la petita realitat, palpable, humil, incontestable, té molts graons. Els sants Pares de l'Església parlaren de l'ocell Fènix dels gentils com una prova de la creença en la resurrecció de la carn, inserida

²² Q. HORATI FLACCI, Opera, Oxonii, 1963. Sermonum Lib. II, II, vers. 25, 26.

²³ Sobre la fòbia contra les dones v. SERAFINI, AUGUSTO, *Studio sulla satira di Giovenale*, Firenze, 1957.

²⁴ L. A. SÉNeca, *Lletres a Lucili*, vol. I, lib. V, lletra XLII [1]. Trad. Dr. Carles Cardó, Fundació Bernat Metge, 1928.

en l'esperit de l'home. És un exercici semblant a la manipulació del etnòlegs quan ens expliquen les bestieses del folklore.

N'hi ha de coses més clares: una perfecta casada és tan impossible com un cigne negre, opina Juvenal. I un dia vaig descobrir, sense cercar-ho, que calia bandejar aquesta exagerada idea, millor, que la tan diàfana i contundent afirmació de Juvenal perdia tota la força. Perquè el cigne negre existeix, i el vaig trobar ací mateix, a València, en el nostre modest jardí zoològic el vaig contemplar de gust i el tinc fotografiat.

El podeu admirar tot solitari el pobre — o la pobra, mai no se sap — en la gàbia on passen llur indolència el gavià argentat, la gavina riallera que a l'estiu es fica un barret de color xocolata, l'esplugabous, la garsa roja, el martinet blanc, el pelicà cresp i l'onocròtal²⁵. El cigne negre, *Cygnus Atratus* —o *Chenopsis atrata* segons el taulellet del jardí— només té de color blanc la fina línia dels remes laterals i la punta del bec vermell; tota la resta del plomatge i les potes són negres. Diuen que als rius i als llacs d' Austràlia i de Tasmània habita d'una manera abundant i en estat natural²⁶.

En la gàbia veïna, paret mitgera de filferro, hi viu el faisà daurat, ocell exòtic de la Xina, de plomall i esquena color d'or, un petit collar a llistes fosques, i el cos carmesí, conjunt que recorda l'ocell Fènix descrit per Heròdot i per Plini.

El xoc mental experimentat en descobrir el cigne negre del jardí zoològic —impacte diuen ara— ha restablert el bon nom i la possible freqüència de les casades perfectes a la fanzella de Juvenal, almenys en mi, lector del satíric.

Tot és començar. Qui sap si un dia trobarem la merla i el corb de color blanc, la persona afortunada per als càrrecs, l'encert genial de Persi, l'ocell Fènix i l'home bo de primera categoria.

²⁵ HANZAK, J., *Gran Enciclopedia Ilustrada de las Aves*. Trad. de Elizabeth Eckstein, E., Círculo de Lectores, junio 1972, p. 97.

Enciclopedia Universal Ilustrada, op. cit., art. «Cisne».

MENEGAUX, A., *Les oiseaux de France*. **.— E. P. N. XXVII, París, 1934. A la p. CCCLX diu sense fer cap reserva: «Genre Cygne.—Cygnus Bechstein 1803. Remarquables par leur couleur blanche.» És clar, el cigne negre és nadiu d'Austràlia, i el de coll negre (*Cygnus melanocoryphus*) ho és d'Amèrica del Sud. Per ço tampoc el cataloga l'excel·lent *Guía de Campo de las Aves de España y demás Países de Europa* (Ediciones Omega, S. A., Barcelona, 1973). I *El libro de las Aves de España*, Selecciones del Reader's Digest (Iberia), S. A., 1972, té a l'índex una referència equivocada.

²⁶ Les primeres notícies sobre l'existència d'aquest ocell impressionant arriben l'any 1698, segons diu Vezio Melegari, autor del text de *Maravillas del Mundo Animal* (1967, Walt Disney Productions, Ediciones Gaisa, S. L., Valencia), p. 183. En dos-cents anys i un bon escaig algun especialista en l'obra de Juvenal haurà vist, com jo, el cigne negre, i pensat que feliçment i curiosa s'enfonsava la contundent comparança de la sátira sisena. Pot haver-ho llegit als llibres, això de *Chenopsis atrata*, però la nostra cultura, ampla i per compartiments, no concep un home coneixedor dels clàssics i tècnic en ocells, i a més a més publicista en ambdues matèries. Les incursions en camp d'altri ens tornen francs tiradors. Al sabater, d'antic li ve parlar només de sabates. I si hom pensa que un especialista no para el seu privilegiat esment en aquestes foteses, apa anem, aqueix senyor, d'especialista, res de res.